

Paarist muusika uurimist puudutavast seigast 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses seonduvalt Tartu Ülikooliga

Jaan Ross

Tartu Ülikoolis on üliõpilased aegade jook-sul saanud muusikat õppida üldainena periooditi üsna pikkade aastate jooksul. Juba Rootsi ajal asutati ülikoolis 1691. aastal muusikaõpetaja ametikoht,¹ kuid ülikooli peatse kolimise tõttu Pärnusse ning sellele järgneva sulgemise tõttu ei saanud muusikaõpetaja tegevusel olla Tartu muusikaelule kuigi olulist mõju. Pärast Tartu Ülikooli taasavamist 1802. aastal nähti selle koosseisus kõrvuti ratsutamis-, tant-su-, ujumis-, vehklemis- ja joonistusõpetajaga ette ka muusikaõpetaja koht, mida küll kohe ei täidetud. 1806. aasta lõpus pöördus rektori poole kirjaga 17 üliõpilast (mis moodustas umbes neljandiku nende koguarvust tol ajal) palvega leida muusikaõpetaja kohale võimalikult kiiresti selleks sobiv inimene.² 1807. aastal saigi muusikaõpetajaks Heinrich Wilhelm Fricke, kes sellel kohal töötas kuni 1815. aastani.³ Muusikaõpetajad tegutsesid ülikoolis praktiliselt ilma vaheaegadeta kuni 1893. aas-

tani, misjärel pärast ülikooli siirdumist vene õppekeelele seda kohta enam ei täidetud. Ees-ti iseseisvuse ajal olid Tartu Ülikoolis muusika-õpetajatena lühemat aega ametis Enn Vörk ja Alfred Karindi (tol ajal Karafin).⁴ Pärast Teist maailmasõda on ülikooli juures muusikaga tegelemise võimalust üliõpilastele pakkunud eelkõige koorid, mille dirigentide hulgas staa-žikamateks on Vaike Uibopuu ja Alo Ritsing.

Samas on ülikooli professorite seas aeg-ajalt leidunud isikuid, kelle peamiseks eri-alaks pole küll olnud muusika, ent kelle huvi muusika vastu on olnud sedavõrd tugev ja teadmised muusikast sedavõrd professionaal-sed, et nad on oma muusikateadusliku tege-vusega suutnud jätta jälje selle valdkonna aja-lukku ka väljaspool Eesti piire. Kõige tuntum nende hulgast on omaaegne füüsika professor Arthur von Oettingen (1836–1920), keda võib pidada maailmas tuntuimaks Eestis tegutse-nud muusikateadlaseks.⁵ Oettingeni peateo-

¹ T. Lõbu. Mõnda Tartu Ülikooli muusikaõpetajatest. – Teater. Muusika. Kino 2004, nr. 7, lk. 60–70; G. Roht-la. Tartu varasem muusikaelu. – Tartu. Ajalugu ja kultuurilugu (koost. ja toim. H. Pullerits). Tartu, 2005, lk. 443–455.

² Geiu Rohtla. Muusikaõpetaja koht Tartu Ülikoolis 1803–1807. Käsikiri, 2008.

³ M. Rand, E.-L. Jaanson. Muusikaharuldusi käsikirjas ja trükis. – Tartu Ülikooli raamatukogu töid XI. Tartu, 2000, lk. 76–96.

⁴ Muusikaõpetaja koha vajalikkuse üle peeti 1920-ndate aastate lõpul Tartu Ülikoolis üsna teravaid vaidlusi. Lahkarvamusi tekitas küsimus, kas muusikaõpetaja tegevus peaks olema vaid praktilise suunitlusega (pea-miselt koorijuhtimine) või tuleks muusikaõpetajal pidada ka loenguid ning teha uurimistööd (vt. T. Lõbu. *Op. cit.*).

⁵ Oettingeni muusikateadusliku tegevuse kohta vt. lähemalt: M. Humal. Arthur von Oettingeni panus harmoo-niaõpetuse arengusse. – Teater. Muusika. Kino 2002, nr. 2, lk. 53–60. Oettingeni tegevuse kohta üldisemalt vt.: T. Pung. Tartu Ülikooli füüsikaproffessor Arthur Joachim von Oettingen. – Teaduse ajaloo lehekülgi Ees-tist XIII. Tartu, 2004, lk. 54–81; J. Allik. History of experimental psychology from an Estonian perspective. – Psychological Research 2007, 71. aastakäik, lk. 618–625.

seks on Tartus 1866. a. ilmunud raamat “Harmoniasüsteem dualistlikus arenduses”, mille tähtsus seisneb mažoori ja minoori kui Lääne tonaalse muusika põhilaadide käsitlemises teineteise peegelpildina. Sellele raamatule⁶ viidatakse tänapäeva, eriti saksa keelepiiri muusikateaduses seniajani. Kuid Oettingeni tähtsus muusikateadlasena nimetatud raamatuga ei piirdu. Ta hakkas 1870-ndatel aastatel koguma eesti regivärsilisi rahvalaule, sealhulgas nii tekste kui ka viise, mille seast Mihkel Veske on pisikese valiku avaldanud trükis.⁷ Meenutagem, et Jakob Hurda algne üleskutse rahvaluule kogumiseks oli suunatud eeskätt laulutekstidele ning et massilisem runoviiside kogumine Eesti alal algas alles 20. sajandi alguses, s. t. mitukümmend aastat hiljem, kui sellega oli algust teinud Oettingen. On raske tõrjuda muljet, nagu olnuks Oettingen tollases Tartus üks vähesed inimesi, kes tunnetas regiviiside sobimatust Lääne tonaalse muusika kaanoniga. Regiviiside kui “eesti viiside” harmoniseerimine, s. t. seadmine koorile, oli 19. sajandi lõpu heliloojate, nagu Karl August Hermann või Miina Härma jaoks täiesti loomulik tegevus. Oettingen näib olevat tajunud regiviiside muusikalist olemust pigem

hilisemate 20. sajandi modaalsete mallide järgi, nagu need on meile tuttavad Mart Saare, Cyrillus Kreegi või kõige paremini Veljo Tormise loomingust.⁸

Oettingen lahkus 1893. aastal Tartust Sakamaale nagu mitmed teisedki saksa rahvusest professorid, kes ei soovinud või suutnud ülikoolis õpetamiseks vajalikku vene keelt omandada.⁹ Tema algatatud tegevust jätkas ülikoolis mitmes valdkonnas füüsilise geograafia ja meteoroloogia venelasest professor Boriss Sreznevski (1857–1934). Sreznevski pärines tuntud keeleteadlase akadeemik Izmail Sreznevski perekonnast.¹⁰ Viimane ei hinnanud kõrgelt Venemaa tolleaegset haridussüsteemi ning eelistas oma kaheksat last õpetada kodus, kasutades selleks hoolikalt valitud pedagoogide abi. Doktoriväitekirja kaitses Boriss Sreznevski Moskva Ülikoolis 1888. aastal teemal “Tormidest Mustal ja Aasovi merel” ning lisaks sellele omistati talle 1893. aastal Tartu Ülikooli audoktori nimetus.

Oettingeni ja Sreznevski tegevuses võib näha teatud paralleelsust vähemalt kahes valdkonnas, milleks on ilmavaatluste tegemine ja huvi muusika uurimise vastu. Ilmavaatlusi Tartus oli alustanud Oettingen oma ko-

⁶ A. J. von Oettingen. *Harmoniesystem in dualer Entwicklung*. Dorpat ja Leipzig, 1866.

⁷ [M. Veske.] Eesti rahvalaulud! – Oma Maa (teaduste ja juttude ajakiri) 1884, 1. aastakäik, lk. 21–23.

⁸ Oettingenide perekond on 19. sajandil Liivimaa kubermangus olnud väga mõjukas. Arthur Joachim oli viiest täiskasvanud vennast noorim. Vanemast vennast Alexander Konstantinist (1827–1905) sai Tartu Ülikooli süstemaatilise usuteaduse professor ja usuteaduskonna dekaan, järgmisest vennast August Georg Friedrichist (1823–1908) Liivimaa tsiviilkuberner (1862–1868) ning hiljem Riia linnapea (1886–1889). Eduard Reinholdi (1829–1919) karjäär oli kõige tagasihoidlikum ning ta tegutses Tartu linnas ametnikuna, kuid seevastu Georg Philippist (1824–1916) tuli silmaarst, Tartu Ülikooli arstiteaduskonna dekaan (1867–1868), rektor (1868–1876) ning lõpuks Tartu linnapea (1878–1891). Oettingenide perekonnale kuulusid Luua, Visusti jt. mõisad Põhja-Tartumaal. Vt.: *Deutschbaltisches biographisches Lexicon 1710–1960*. Wedemark, 1998, lk. 555–559.

⁹ Mõnele professorile tehti siiski erand. Nt. anatoom Anton Rauber jätkas üliõpilastele loengute pidamist “ladina-saksa segakeeles” ka pärast 1893. aastat. Vt.: V. Grabar. Veerand sajandit Tartu (Derpti, Jurjevi) ülikoolis. – Mälestusi Tartu Ülikoolist (koost. S. Issakov). Tallinn, 1986, lk. 410. Saksa keeles jätkasid õpetamist ka zooloog Julius von Kennel ning geograaf Richard Mucke. Vt.: T. Maurer. Vorposten – oder auf verlorenen Posten? Die Universitäten Strassburg und Jur'ev 1872/1887–1918. – *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 2007, 56. aastakäik, nr. 4, lk. 500–538.

¹⁰ E. K. Liidemaa. Boris Izmailovich Sreznevskij i ego rol' v razvitii meteorologii v Estonii. – *Sbornik rabot Tallinskoi GMO*, vypusk 3. Leningrad, 1965, lk. 5–11; *Biografičeskij slovar' professorov i prepodavatelej imperatorskogo Jur'jevskogo, byvšego Derptskogo, universiteta za sto let ego suščestvovanija (1802–1902)*, 1. kd. (toim. G. V. Levickij). Tartu, 1902, lk. 435–439.

¹¹ Punasest telliskivist maja vallikraavi kaldal Tartu Kunstimuseumi taga, vahepeal kasutusel olnud Tervishoiutöötajate Majana. Vt. ka: H. Liidemaa. Tartu Ülikooli meteoroloogia observatooriumi rajamine ja meteoroloogia areng Eestis aastail 1865–1918. – Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist VIII. Tallinn, 1992, lk. 63–77.

dus Tiigi tänavas¹¹ 1865. aastal, kuni üksteist aastat hiljem ülikool seda tegevust ametlikult tunnustas ning rajas oma koosseisus meteoroloogia observatooriumi. 1890-ndatel aastatel sai Sreznevskist meteoroloogia observatooriumi juhataja. Selle artikli kontekstis pakub meile rohkem huvi Sreznevski muusika uurimisega seotud tegevus. 1928. aastal valminud autobiograafias¹² kirjutab Sreznevski, et ühiskondlikus korras on ta tegev olnud “üliõpilasorkestri loomisel, pidanud avalikke ettekandeid ja kõnesid Baeri, Helmholtzi, Gogoli, Puškini, Žukovski, Arenski, Verdi ja Griegi tegevusest, samuti väljenduslikkusest muusikas, oktavi jagamisest 23 ja 53 osaks” jt. küsimustest. Praeguseks pole selge, kas kõik need esinemised on toimunud Tartu Ülikooli seinte vahel, sest Sreznevski evakueeris Tartust 1918. aastal pealetungivate Saksa vägede eest koos paljude teiste professoritega Venemaale ja seejärel Ukrainasse, kus ta töötas Kiievis kuni oma surmani. Tartu Ülikooli toimetistes on 1890-ndatel aastatel Sreznevski sulest ilmunud kaks muusikale pühendatud artiklit, millest üks kannab nimetust “Helmholtzi avastused muusikateooria valdkonnas”¹³ ning teine “Puškin ja muusika”.¹⁴ Mõlema artikli aluseks on ülikoolis vastavalt 8. novembril 1894 ja 26. mail 1899 (vkj. nagu ka teised kuupäevad edaspidi artiklis) peetud ettekanded. On lihtne taibata, et Puškini ja muusika seoseid vaatlevat ettekannet on inspireerinud luuletaja 100. sünniaastapäev, mida kogu Venemaal suure pidulikkusega tähistati. Helmholtzi tegevuse vastu on Sreznevski huvi tundnud juba noorusest peale. Eespool viidatud autobiograafias märgib ta, et

tutvumine Helmholtzi 1863. aastal ilmunud kuulsa raamatuga “Õpetus heliaistingutest kui muusikateooria füsioloogiline alus” on teda omal ajal innustanud astuma Peterburi Ülikoolis just matemaatikateaduskonda, s. t. valima reaali- ja mitte humanitaarteadusi nagu ta isa.

Helmholtzi tegevusele pühendatud artikli alguses viitab Sreznevski oma eelkäijale Arthur von Oettingenile, märkides, et “meie ülikool koos oma füüsikutega pole seisnud kõrval heliaistingute õpetuse arendamisest, ja tänu sellele on meie füüsikakabinet üsna rikkalikult varustatud akustikaalaste, eriti muusikaakustika-alaste õppevahenditega”¹⁵. Oma artiklis kirjeldab Sreznevski neist põhjalikumalt kaht. Nagu ülikooli füüsikakabineti inventariraamatust nähtub,¹⁶ on mõlemad instrumendid Tartusse soetatud 1879. aastal. Tõenäoliselt sattusid need 1918. aastal ülikooli evakueerimise käigus Voroneži. Esimeseks muusikaakustiliseks instrumendiks ülikooli füüsikakabinetis oli pianino, milles heli ei tekitanud mitte vastu keeli löövad haamrikesed, vaid erineva suurusega (ning seetõttu erineva kõrgusega heli tekitavad) helihargid. Teatavasti on helihargi tekitatav heli osahelidest peaaegu vaba ning läheneb seega võnkumise iseloomult puhastoonile. Sreznevski kirjutab, et arpedžeeritud akordidel põhinev tuntud C-duur prelüüd Bachi “Hästitempereeritud klaveri” esimesest osast saavutas tänu ebaharilikule tämbrile “sellel instrumendil esitatuna mingisuguse täiesti taevaliku iseloomu”¹⁷. Füüsikakabineti inventariraamatus¹⁸ kannab heliharkidega pianino nimetust “Tonhöhenapparat”.

¹² Vt. I. Semenov-Tjan-Šanskij. Boris Izmajlovich Sreznevskij (nekrolog). – Meteorologičeskij vestnik 1934, nr. 8–9, lk. 227–234.

¹³ B. Sreznevskij. Otkrytija Gel'mgol'ca v oblasti teorii muzyki. – Učenyje zapiski imperatorskogo Jur'jevskogo universiteta 1895, nr. 1, lk. 36–66.

¹⁴ B. Sreznevskij. Puškin i muzyka. – Učenyje zapiski imperatorskogo Jur'jevskogo universiteta 1899, nr. 5, lk. 94–103.

¹⁵ B. Sreznevskij. Otkrytija Gel'mgol'ca v oblasti teorii muzyki, lk. 36–37.

¹⁶ ÜAM 483:4/Ar; lk. 18 (Schnurbuch der Apparate des physikalischen Cabinets der Kaiserlichen Universität Dorpat, 1868–1916).

¹⁷ B. Sreznevskij. *Op. cit.*, lk. 47.

¹⁸ ÜAM 483:4/Ar; lk. 18.

Teine Sreznevski kirjeldatud muusikainstrument oli viie manuaaliga harmoonium (vt. illustratsiooni), mis võimaldas oktaavi jagamist pisemateks osadeks kui võrdtempereeritud häälestusest lähtuvad 12 pooltooni. Tol ajal ei teatud veel, et muusika esitamisel ei kasutata süstemaatiliselt mitte ühtki muusikateoorias kirjeldatavat häälestussüsteemi, kui fikseeritud häälestusega pillid välja arvata. Esitatavate intervallide suurus sõltub olulises osas kontekstist ning moodustab sel kombel muusika väljenduslikkuse ühe komponendi. Oettingeni poolt ülikoolile soetatud harmoonium võimaldas oktaavit jagada 53 osaks ning katsetes (või ka muusika esitamisel) rakendada erinevaid häälestussüsteeme, nagu Pythagorase häälestus, naturaalne häälestus, kesктоonhäälestus jt. Sreznevski kirjutab, et “paljud, kel on juhust olnud mängida naturaalse suurusega intervale tekitada võimaldaval harmooniumil, väljendavad oma vaimustust selle üle, kui puhtad tunded olevat [tekivad] kooskõlad”.¹⁹

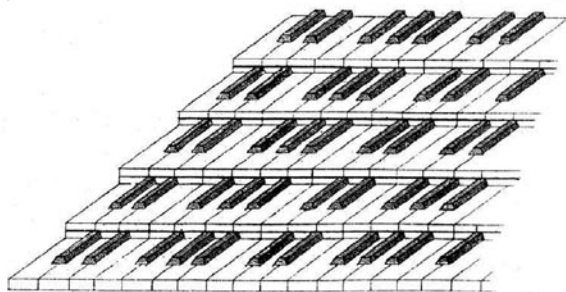
Sreznevski näib olevat ühtaegu hästi orienteerunud nii loodusteaduslikes kui ka esteetilistes küsimustes. Helmholtzi tööst kokkuvõtet tehes kirjutab ta: “Pärast harmoonia ja häältejuhtimise füüsikaliste aluste selgitamist [muusikas] tuleks edasi siirduda muusikateooria kunstiga enam seotud küsimuste juurde, nagu rütmi- ja vormiõpetus ning muusikalised väljendusvahendid. Nendega algab muusikaesthetika kõige huvitavam osa, mille teaduslik uurimine võiks tunduda erakordselt ahvatlev. Ent uurija puutub siin kokku psühholoogiliste motiividega, mille

uurimine asetseb väljaspool tänapäeva loodusteadusi, rõhutan, tänapäeva, sest psühholoogia valdkonnas hakkavad teadlased astuma alles esimesi samme.”²⁰

Väärrib tähelepanu, et Puškini sünniaastapäevale pühendatud kõnes ning selle alusel hiljem valminud artiklis on Sreznevski otsustanud keskenduda just muusikat puudutavatele küsimustele. Ta vaatleb nende küsimuste hulga põhjalikumalt kaht: klassikalist tasakaalustatust kui kunsti üht püsiväärtust ning muusika võimet edasi anda meid ümbritsevat reaalsust. Võrreldes Puškini luulet Mozarti, Rafaeli ja Canova saavutustega vastavalt muusikas, maalikunstis ja skulptuuris, tuleb Sreznevski järeldusele, et kõigi nimetatud loojate teoseid ühendab püüd klassikaliste tasakaalustatud esteetiliste põhimõtete poole, samal ajal kui arengutendentsid 19. sajandi lõpu kunstis kui liigselt eksalteeritud või isegi haiglaslikud ei pälvi sugugi mitte alati artikli autori heakskiitu. Sreznevski kirjutab: klassikud “seadsid oma ideaaliks puhta ilu ning püüdsid vältida haiglaslikku erutust, mida tekitavad kokkupuuted vähem peente kunstiteostega”.²¹

Mis puutub muusika võimesse peegeldada ümbritsevat reaalsust, siis peab Sreznevski seda võimet üsna piiratuks. Meenutagem, et tegemist on ajastuga, mil nn. programmiline muusika asus oma populaarsuse haripunktis (mille illustreerimiseks võiksid sobida näiteks meie oma muusikaklassiku Heino Elleri sümfooniilised poeemid “Koit” ja “Videvik”, loodud küll mõnevõrra hiljem, vastavalt aastatel 1920 ja 1917). Sreznevski väljendab oma hoia-

Joonis Sreznevski artiklist “Otkrytija Gel'mgol'ca v oblasti teorii muzyki”, mis kujutab Oettingeni poolt Tartu Ülikooli füüsikakabinetile soetatud viie manuaaliga harmooniumi.

¹⁹ B. Sreznevskij. *Op. cit.*, lk. 62.

²⁰ B. Sreznevskij. *Op. cit.*, lk. 63.

²¹ B. Sreznevskij. Puškin i muzyka, lk. 101.

kut üsna elegantselt, kasutades selleks Puškini enese mõtet, mille luuletaja on pannud Mozarti suhu oma “väikeses tragöödias” “Mozart ja Salieri”, kui helilooja ei leia sõnu väljendamaks kuulajale oma äsjavalminud muusikateose sisu. Sreznevski väidab: “Järelikult tunnistab Puškin muusikas eelkõige selle iseseisvat ilu ning seejärel [muusika mõjul tekkivat] meelolu. Ühes sellega ei eita ta muusika teatavat kujutamisevõimet, mis muide laieneb ka piltidele tegekkusest kui [muusika] atribuut, mitte aga kui olemuslik alge, kusjuures nimetatud atribuutide valiku alal valitseb suur vabadus.”²²

1915. aasta alguses täitus Sreznevskil 30 aastat pedagoogilise töö staaži ning kehtivast seadusandlusest lähtuvalt ei saanud ta enam Tartu Ülikoolis töötada korralise professori ametikohal. Et Sreznevskile ilmselt asemikku kohe kuskilt võtta ei olnud, taotles ülikooli tolleaegne rektor Pjotr Pustoroslev Riia õpperingkonna kaudu haridusministeeriumilt Sreznevskile koosseisuvälise (“vneshtatnyj”, ka “sverhshtatnyj”) professori staatust.²³ Koosseisuväliste professoritele ei makstud palka (“žalovanie”), kuid nad võisid saada oma töö eest ülikoolilt hüvitist (“voznagraždenie”). Nimetatud staatus Sreznevskile haridusministeeriumi loal ka omistati. Märgime sulgudes, et nagu rektori kirjast Riia õpperingkonna ülemale 9. märtsist 1916 nähtub, koosnesid Sreznevski tulud tol aastal, s. o. koosseisuvälise professorina kolmest osast: pension 3000 rubla, koosseisuvälise professori hüvitis 1200 rubla ning korterikulude hüvitis 400 rubla.²⁴ Kuivõrd Sreznevskile makstava pensioni suurus ületas koosseisuvälise professori hüvitise kaks ja pool korda, võib küll öelda, et oma ametit ülikoolis pidas Sreznevski 1915. aastast alates üsna väikese tasu eest (kui pension välja arvata).

Samast perioodist pärineb veel üks ajastut iseloomustav episood geograafia ja me-

teoroloogia professori elust, millel tasub lühidalt peatuda. 26.–29. märtsini 1915 toimus Moskvas ülevenemaaline geograafiaõpetajate kongress, millest Sreznevski soovis osa võtta. Ülikool paraku kas ei tohtinud või puudusid tal materiaalsed võimalused koosseisuvälise professori lähetamiseks Moskvasse, ja nii pöördus Sreznevski Tartu õpetajate ettevalmistuskursuste vahendusel Riia õpperingkonna kuraatori poole palvega taotleda haridusministeeriumist talle sõiduks komanderinguraha.²⁵ Paraku kannab vastav palvekiri 18. märtsi kuupäeva, s. t. on adressaadile lähetatud vaid nädal aega enne kongressi algust, mistõttu on üsna loomulik, et vastust oma palvele Sreznevski enne kongressi algust ära oodata ei jõudnud ning sõitis Moskvasse ilmselt oma raha eest. Ent vastust ministeeriumilt, mille alusel Sreznevski lootis reisikulud tasuda tagantjärele, ei saanud ka pärast professori kojujõudmist Moskvast. Oodanud enam kui kuu aega, Sreznevski kannatus nähtavasti katkes ning kolmapäeval, 13. mail 1915 saatis ta Tartust Riiga sealsele õpperingkonna kuraatorile Štšerbakovile järgmise sisuga telegrammi²⁶: “Pokorno proshu prinjat’ zavtra ili pjatnicu. Sreznevski” (tõlkes: “Palun lahkesti vastu võtta homme või reedel. Sreznevski”). Telegrammist nähtub, et 58-aastane tegelik riiginõunik eeldas saada vastuse oma telegrammile juba samal päeval ning oli valmis istuma õhtusele rongile, et sõita öösel Tartust Riiga ja ilmuda kubermangu pealinnas järgmisel hommikul kõrge ametniku vastuvõtule. Võib öelda, et Sreznevski arvestas õigesti. Audientsi Riia õpperingkonna kuraatori juures sai ta küll mitte järgmisel, vaid ülejärgmisel päeval, s.o. reedel, 15. mail²⁷, ja 23. mail eraldaski haridusministeerium *post factum* Sreznevskile Moskva komanderingukulude hüvitamiseks 150 rubla.²⁸

²² B. Sreznevskij. *Op. cit.*, lk 99.

²³ EAA, f. 384, n. 1, s. 3417, l. 26 (Riia õpperingkonna kuraatori kantselei: Boriss Sreznevski isikutoimik).

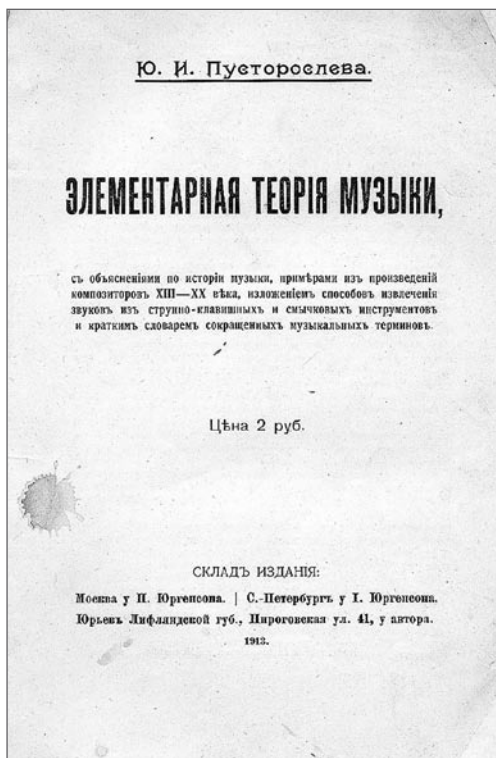
²⁴ EAA, f. 384, n. 1, s. 3417, l. 38.

²⁵ EAA, f. 384, n. 1, s. 3417, l. 10.

²⁶ EAA, f. 384, n. 1, s. 3417, l. 12.

²⁷ EAA, f. 384, n. 1, s. 3417, l. 12. Sreznevski poolt Riiga saadetud telegrammi blanketil on Riia õpperingkonna kuraatori sama kuupäevaga resolutsioon: “Professoru Sreznevskomu. Prošu pjatnicu. Popečitel’ Ščerbakov”.

²⁸ EAA, f. 384, n. 1, s. 3417, l. 13.

Julia Pustorosleva muusikateooria õpiku tiitelleht.

Ka eelpoolnimetatud omaaegsel Tartu Ülikooli rektoril Pjotr Pustoroslevil, õigemini küll tema abikaasal Julia Pustorosleval ei puudu seosed muusika uurimisega Tartus 20. sajandi alguses. 1913. aastal ilmus tema sulest mahukas (461 lk.) venekeelne raamat²⁹ pealkirjaga “Muusika elementaarteooria õpik” (vt. illustratsiooni raamatu tiitellehest³⁰). Bibliograafiliste andmete põhjal³¹ on lisaks sellele raamatule autori sulest ilmunud vaid

üksainus publikatsioon, 1915. aastal³² – lühiartikkel “Kuidas lihtsustada duubelbemolli kirjutamist”. Selles artiklis teeb autor ettepaneku hakata noodikirjas duubelbemolli, mida selle ajani ja ka praegu tähistatakse kahekordse bemolli märgiga, tähistama ühekordse märgiga, mille kohal oleks horisontaalne jooneke, nii nagu kirjakeeles sel kombel paljudel juhtudel märgitakse hääliku pikkust. Ettepanek iseene-
sest oli loogiline, ent sealjuures ebarealistlik. Suured noodikirjastused ei hävitanud tol ajal ega ka hiljem (kuni arvutite kasutuselevõtmiseni) väljaantavate partituuride trükiladusid, vaid trükkisid noote juurde pidevalt vastavalt nõudlusele. Sel põhjusel ei olnud trükkis ilmunud noodid tähistatud mitte ilmumisaasta, vaid noodile ainuomase identifitseerimisnumbriga. (Näiteks Arvo Pärdi 1964. aastal valminud tuntud “Kvintetiino” partituur kannab Petersi kirjastuse poolt Leipzgis välja antuna numbrit 5774a, kuid mitte aastaarvu.) Vaevalt oleksid noodikirjastused võtnud vae-
vaks hakata olemasolevates tuhandetes trükiladudes tegema korrektiive paljalt seetõttu, et ühe provintsiülikooli tulevase rektori proua neil seda teha soovitas.

Kahjuks on Julia Pustorosleva eluloost seni teada äärmiselt vähe. Ta oli Pjotr Pustoroslevi teine abikaasa, sündinud 1. aprillil 1869³³ kolleegiumiassessori Ivan Trofimenko perekonnas. Pustoroslevi esimesest abielust kasvas perekonnas poeg Georgi (s. 1876).³⁴ Pustoroslev kaitses 1893. aastal Moskva Ülikoolis doktoriväitekirja ning määrati alguses Tartu Ülikooli erakorraliseks, pärast doktoriväitekirja kaitsmist aga korraliseks kri-

²⁹ J. I. Pustorosleva. Ëlementarnaja teorija muzyki, s ob'jasnenijami po istorii muzyki, primerami iz proizvedenij kompozitorov XIII–XX veka, izloženiem sposobov izvlečeniija zvukov iz strunno-klavišnyx i smyčkovyx instrumentov i kratkim slovarom sokraščennyx muzykal'nyx terminov. Moskva, Peterburi, Tartu 1913. Moskva ja Peterburi muusikakirjastajad vennad Jürgensonid (kes on raamatu väljaandjad Moskvast ja Peterburis) olid tegelikult Eesti päritolu ning Moskvast tegutsenud Peeter Jürgensoni võib pidada kaasaegse muusikakirjastamise rajajaks Venemaal üldse. Tema tegevusest kasvas välja praegugi Moskvast tegutsev kirjastus “Muzyka”.

³⁰ Aadress Pirogovi 41 (praegu Kalevi t.) viitab Pustoroslevite tolleaegsele elukohale Tartus.

³¹ G. B. Bernandt, I. M. Jampolskij. Kto pisal o muzyke. Bio-bibliografičeskij slovar' muzykal'nyh kritikov i lic, pisavših o muzyke v dorevolucionnoj Rossii i SSSR, tom 2. Moskva, 1974, lk. 312.

³² J. Pustorosleva. Uproščenie znaka dubl'-bemolja. – Russkaja muzykal'naja gazeta 1915, nr. 21–22, veerud 383–384.

³³ EAA, f. 402, n. 3, s. 1371, l. 32p (Tartu Ülikool: Pjotr Pustoroslevi isikutoimikus sisalduv Julia Pustorosleva pass).

³⁴ EAA, f. 384, n. 1, s. 3402, l. 15 (Riia õpperingkonna kuraatori kantselei: Pjotr Pustoroslevi isikutoimik).

minaalõiguse professoriks.³⁵ Oleks põhjust arvata, et kuivõrd Pustoroslevite perekond suundus Tartusse Moskvast, siis võinuks Julia Pustorosleva mingil ajal õppida Moskva Konservatooriumis, sest tema poolt kirjutatud õpik annab tunnistust väga põhjalikust muusikaliteratuuri tundmisest. Ometigi me tema nime Moskva Konservatooriumi üliõpilaste seast kuni aastani 1900 (s.t. kuni Tartusse tulekuni) ei leia.³⁶ Pjotr Pustoroslev lahkus Tartust 1918. aastal seoses ülikooli evakueerimisega Voroneži (võib öelda, et ta oli evakuatsiooni üheks initsiaatoriks), suri Moskvast ning on maetud sealsele Novodevitšje kalmistule, kuid Julia Pustorosleva põrm tema kõrval ei puhka.³⁷

Muusikateooria-alaseid õppevahendeid oli 1913. aastaks vene keeles ilmunud juba üsna ohtrasti. Pustorosleva ise loetleb oma raamatu lõpus neid tervelt 39, mis on ilmunud aastatel 1874–1911,³⁸ sealhulgas saksa keelest tõlgitud Hugo Riemanni ja Adolf Bernhard Marxi tuntud õpikud. Siit võiks tekkida õigustatud küsimus, missugusele lugejaskonnale oli mõeldud kasutamiseks Pustorosleva õpik (kuivõrd autor ise sellele küsimusele oma raamatus ei vasta). Sel perioodil (1897–1919) tegutses Tartus Pepleri tänavas Rudolf Griwingi muusikakool, mille peamiseks ülesandeks oli organistide ettevalmistamine Liivimaa kubermangus tegutsevatele eesti, läti ja saksa kogudustele.³⁹ Griwing (1853–1922) oli rahvuselt lätlane, kes oli muusikalise hariduse saanud Leipzigi Konservatooriumis.⁴⁰ Tema kooli on peetud esimeseks professionaalseks muusikaõppeasutuseks Eestis ning selle järglaseks võib

lugeda praegust Heino Elleri nimelist Tartu Muusikakooli. Kooli õpilaskond koosnes peamiselt eestlastest ja lätlastest ning õpetajaskond sakslastest. Õppetöö toimus saksa keeles. Tartu vene kogukonna esindajate nimesid me kooli tegevust kajastavatest arhiivimaterjalidest ei leia. Mis puutub koolis kasutusel olevatesse õpikutesse, siis näib, et Griwing on eelistanud talle Leipzigi perioodist tuttavaid õpikud (Jadassohni, Krause, Prohazcka jt.). Tekib kiusatus oletada, et seisuslikud, rahvuslikud ja konfessionaalsed barjäärid võisid tolelaegses Tartus olla sedavõrd tugevad, et Pustorosleva õpiku ilmumist Griwingi muusikakoolis ehk isegi ei märganud. Igatahes Tartus ilmunud Nordlivländische Zeitungi 1913. aasta numbrites ei leidu Pustorosleva muusikateooria õpikule ühtki viidet, kuigi suuremad linna raamatukauplused avaldasid reklaami selles lehes perioodiliselt.⁴¹

Senised napid katsed leida jälgi Pustorosleva õpiku kasutamisest Venemaa muusikaõppeasutustes pole andnud märkimisväärsed tulemusi. Vene populaarseim interneti otsimootor “Jandeks” annab vastuseks sisendile “Pustorosleva” vaid ühe asjakohase viite, nimelt bukinistile, kes kõne all olevat muusikateooria õpikut müüa pakub. Põhjalikum tutvumine Pustorosleva õpiku sisuga näib viitavat sellele, et raamatu vähese populaarsuse põhjused võivad peituda raamatus endas. Vene muusikateaduslikus traditsioonis määratletakse muusika elementaarteooriat kui koosnevat järgmistest osadest: “noodikiri, üldine ettekujutus muusika koostisosadest ja väljendusvahenditest: rütmist, meetrumist, laadist,

³⁵ Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Юрьевского, бывшего Дерптского, университета за сто лет его существования (1802–1902), 1. kd. (toim. G.V. Levickij). Tartu, 1902, lk. 532–535.

³⁶ N. A. Manykin-Nestrujev. Kratkij istoričeskij očerk Moskovskogo otdelenija imperatorskogo Russkogo muzykal'nogo obščestva 1860–1900. Moskva, 1900.

³⁷ S. Kipnis. Novodevičij memorial: nekropol' monastyryja i kladbišča (2. parandatud ja täiendatud trükk). Moskva, 1998, lk. 133.

³⁸ J. I. Pustorosleva. Èlementarnaja teorija muzyki, lk. 450–52.

³⁹ Griwingi muusikakooli tegevusest annab hea ülevaate kooli endise õpilase J. Saarniidu 1964. aastast pärit käsikiri “Rudolf Griwing ja tema muusikakool Tartus 1897–1920”. Vt.: TMM, f. M153, s. 1/20, l. 1.

⁴⁰ Eestlastest muusikud õppisid tol ajal peamiselt Peterburi Konservatooriumis. Griwingi rahvusliku meelestuse kohta kujuneb ta õpilaste mälestuste põhjal pisut vastuoluline pilt. Ühed peavad teda saksastunud lätlaseks, teised aga mõõdukate vaadetega läti rahvuslaseks. Vt.: TMM, f. M153, s. 1/20.

⁴¹ Pustorosleva õpik ei kajastu ka Tartu tsensori 1913. aasta žurnalis (EAA, f. 321, n. 1, s. 131), mida saab küll seletada sellega, et raamat trükiti Moskvast ning tsensoriga suhtles trükikoda, mitte autor.

helistikust, intervallidest, akordidest, tempost, dünaamikast, meloodilise liikumise vormidest, kaunistustest, muusikalisest süntaksist, helistiku peamiste akordide harmoonilistest seostest üksteisega ning helistikuisestest kaldumistest. Tervet rida muusika elementaarteoreetilisi küsimusi õpetatakse [traditsioonist lähtudes] solfedžo kursuse raamides.”⁴²

Pustorosleva õpikus on kokku 21 peatükki. Nendest noodikirjale ehk teiste sõnadega sellele, kuidas olemasolevatest konventsioonidest lähtuvalt paberile panna korrektset muusikalist teksti, on pühendatud ebaproportsionaalselt suur osa, nimelt järgmised peatükid: nr. 6 “Semiograafia ehk noodikiri. A. Noodimärgid. Nootide jagamine. Noodijoonestik”, nr. 7 “Semiograafia ehk noodikiri. B. Võtmed ja hääled”, nr. 8 “Semiograafia ehk noodikiri. V. Kromaatilised märgid”, nr. 17 “Noodikiri kahe või enama hääle olemasolul”. Muusika elementaarteooria teistest tavapärastest osadest leiavad käsitlemist rütmika ja meetrika (14. ptk.), laadid (9., 10. ja 11. ptk.), helistik (13. ptk.), intervallid (5. ja 12. ptk.) ja melismid (18. ptk.). Tempost ja dünaamikast on juttu 20. peatükis, mis kannab pealkirja “Muusika esituse teooria mõnedest elementaarmõistetest seoses esitust puudutava terminoloogia ja selle terminoloogia lühendite ja noodikirjaga”. Raamatust kui tervikust tekib mulje on, nagu oleks tegemist pigem noodikirja õpiku kui muusika elementaarteooria õpikuga. Sellist muljet tugevdab näiteks 15. peatükk “Pausid”, milles algul esitatakse lugejale loetelu käibel olevate pauside liikidest ning seejärel demonstreeritakse ohtrate noodinäidete varal, kuidas erinevad heliloojad on erinevaid pause oma teoste ülesmärkimisel kasutanud. Nagu eespool mainitud, tunneb Pustorosleva muusikaliteratuuri tõesti hästi, sealjuures ka kaasaegset. 1913. aastal avaldatud raamat sisaldab lk. 327 näite Maurice Raveli klaveritsüklist “Õine Gaspard”, mis on loodud ainult mõni aasta varem.

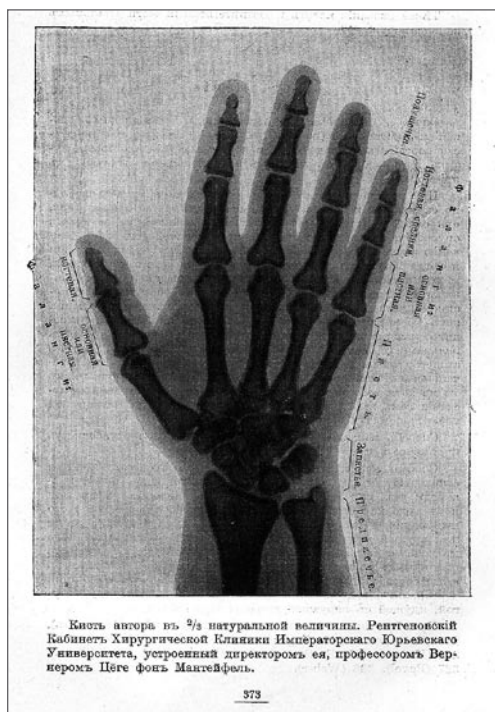
Kuriossematest seikadest torkab Pustorosleva õpikus silma, kuidas ta torupillist

rääkides (lk. 432) esitab selle instrumendi nimetused hindudel, roomlastel, itaallastel, prantslastel, sakslastel, inglased, venelastel, slovakkidel, grusiinlastel (sh. gruusia tähestikus!), moldaavlastel, pärslastel, araablased, tšuvaššidel(!), hiinlastel ja jaapanlastel. Kriitiline lugeja võiks siinkohal küsida üsna mitu küsimust. Miks on see nimekiri nii pikk? Millistest alustest lähtudes on ta koostatud? Mis suhtes on ta raamatu teemaga? Ning lõpuks, miks ei leidu nimekirjas torupilli eestikeelset nimetust, kui ometigi on teada, et torupill on konkurentsituks olnud eestlaste (kelle seas elades ja kellega usutavasti tihti kokku puutus Pustorosleva oma raamatu on kirjutanud) kõige populaarsem muusikainstrument?

Lk. 373 on autor raamatusse paigutanud röntgeniülevõtte oma käelabast (vt. illustratsiooni), mille Tartu Ülikooli kirurgiakliinikus on tema palvel valmistanud kliiniku tolaaegne juhataja professor Werner Zoege von Manteuffel. Isegi üldiselt positiivse meelestuse juures teaduslik-tehnilisse progressi tekib küsimus, kui otseselt on selline röntgenipilt seotud õpiku ainese, s. o. muusika elementaarteooriaga. Autor on röntgenipildi paigutanud juba nimetatud pika pealkirjaga 20. peatüki raamidesse, mis käsitleb muusika esitust, sealhulgas siis muidugi ka interpreedi käte tööd. Sellele vaatamata on lugejal raske tõrjuda muljet, et palju informatsiooni Pustorosleva õpikus on esitatud mitte niivõrd seetõttu, et aine käsitus seda nõuab, vaid pigem põhjusel, et autor seda informatsiooni lihtsalt valdab. Kui selline hinnang pole ülekohtune, siis võiks õpiku vähene populaarsus olla arusaadav, sest õppejõud vajab aine läbimisel toeks mitte kaootiliselt esitatud juhuslikuvõitu faktide kogu, vaid selge struktuuriga ja loogiliselt ülesehitatud sisukat ja teemakohast käsitlust, mida Pustorosleva õpik paraku vist pakkuda ei suuda.

Lõpuks lühidalt veel ühest Julia Pustorosleva abikaasa, Tartu Ülikooli kriminaalõiguse professori Pjotr Pustorosleviga seotud juhtumist, mis tolaaegsete Tartu olude iseloomustamiseks näib üsna huvitav. Jutt on

⁴² V. A. Vaxromeev. Õlementarnaja teorija muzyki. – Muzykal'naja ènciklopedija (peatöim. J. V. Keldyš), 6. kd. Moskva, 1982, veerud 517–518.

TÜ kirurgiikliiniku juhataja prof Werner Zoege von Manteuffeli valmistatud röntgeniülesvõte muusikateooria õpiku autori käelabast (J. I. Pustorosleva. Elementarnaja teorija muzyki, lk. 373).

1896. aastal aset leidnud Pustoroslevi “enesetapust (või vähemasti vastavast katsest)”. Kogu seda lugu kirjeldab üsna üksikasjaliselt Riia õpperingkonna tolleaegne kuraa- tor Lavrovski oma kirja mustandis 26. maist 1896⁴³ vastuseks haridusministeeriumist Peterburis saabunud vastavale järelepärimisele. Lugu ise oli järgmine.

Lisaks korralise professori ametile täitis Pustoroslev 1896. aastal ülikoolis ka õigusteaduskonna dekaani ülesandeid. 10. mail tahtis riigiõiguse eksamit sooritada poola aadli päritolu üliõpilane Vaclav (Riia õpperingkonna kuraa- tori kirjas millegipärast Ludsar) Žmudzki (Žmudzki), kes oli 1895. aastal Varssavi Üli- koolist välja visatud, ent varsti pärast seda uuesti immatrikuleeritud Tartu Ülikooli üliõpi-

laseks. Eksamit Žmudzki paraku sooritada ei suutnud. Kui dekaan Žmudzki eksami mitte- rahuldavast tulemusest teatas, otsustas viima- ne dekaani lüüa. Pustoroslev ei jäänud omalt poolt võlgu ning lõi üliõpilast vastu. Žmudzki tahtis dekaani lüüa teist korda, ent juuresolijad takistasid üliõpilast. Samal ajal pidas koosole- kut ülikooli valitsus. Pustoroslev koos eksamit vastu võtnud teiste õppejõudude professor Djakonovi ja professor Ostrogradskiga siirdus koosolekule ning informeeris valitsust äsja toi- munud vahejuhtumist. Valitsuses saadi juhtumi tõsidusest aru ning võeti see kohe arutlusele. Žmudzki otsustati üliõpilaste nimekirjast kus- tutada ning anda kohtu alla, milleks koostati prokurörile vastav esildis. Pärast koosolekut mindi laiali. Pustoroslev läks koju (ta elas sel ajal Riia t. 57), kust varsti kostis kaks lasku. Korterisse tunginud inimesed leidsid dekaani voodist haavatuna vasakusse külge, kusjuures dekaan põhjendas oma enesetapukatset ainu- üksi teenimatu solvanguga, mille osaliseks ta Žmudzki käitumise tulemusel oli äsja saanud. Viivitamatult kutsuti kohale politseijaoskonna ülem ning arstiteaduskonna dekaan professor Ignatovski koos paari kolleegiga ülikooli kirur- giakliinikust. Arstid vaatasid haavatud dekaa- ni läbi ning tulid järeldusele, et tema seisund vaatamata tekkinud palavikule ei olnud elu- ohtlik.

Pustoroslevi, dekaani, rahvusvaheliselt tun- nustatud juristi ja perekonnapea teo psühho- loogilistest motiividest paremaks arusaamiseks tuleb pöörduda vene aadliku⁴⁴ käitumist regu- leerivate kirjutamata seaduste poole, mida oma kommentaarides Puškini “Jevgeni Oneginile” on kirjeldanud Juri Lotman.⁴⁵ Ei tule muidugi unustada, et Lotman käsitleb oma teoses li- gikaudu sada aastat varasemat ajajärku ning mõneti ka teisi olusid, kui need valitsesid 19. sajandi lõpu Venemaa Balti kubermangudes. Siiski võib väita, et tolleaegses Tartus suhtuti au küsimustesse sugugi mitte väiksema hooliku- sega kui 18. sajandi lõpu või 19. sajandi alguse

⁴³ EAA, f. 384, n. 1, s. 3402, l. 29-30.

⁴⁴ Pustoroslev pärines Kaluuga kubermangu põlisadlikest.

⁴⁵ J. M. Lotman. Roman A.S. Puškina “Evgenij Onegin”. Kommentarij: posobie dlja učitelja (teine trükk). Leningrad, 1983.

Peterburis. Tartus ilmunud Nordlivländische Zeitung 1913. aasta 11. novembri numbri 4. leheküljelt leiame näiteks järgmise venekeelse kuulutuse: “Käesolevaga teatan, et hr. Essaulov, kes solvas mind eile õhtul “Bürgermusses”, on keeldunud talle sekundantide kaudu esitatud väljakutsest [duellile], kusjuures seda nii suuliselt kui ka kirjalikult. S. Fedin.”

Lotman on kirjutanud: “Aadlikultuuri poolt loodud ideaal eeldab hirmu täielikku allasurumist, nii et [aadliku] käitumist määravaks peamiseks teguriks saab au. [– –] Erilise selgusega ilmneb see suhtumises duellisse: oht, surmaga silmitsi seismine on need katartilised vahendid, mis vabastavad inimese [talle osaks saanud] solvangust.”⁴⁶ Kas dekaan Pustoroslevi jaoks oli mõeldav esitada üliõpilane Žmudzki väljakutse duellile, et vabaneda talle osaks saanud solvangust? Ilmselt mitte, sest nagu Lotman kirjutab — “sekundandid, nagu ka vastased, pidid olema sotsiaalselt võrdsed”.⁴⁷ Vaevalt sai Pustoroslev pidada Žmudzkit enesele võrdseks vastaseks, kuigi ka viimane, meenutagem, pärines aadliseisusest. Ent tegemist oli Poola aadliga, Poola oli Venemaa poolt alistatud ning olulist rolli mängis situatsiooni hindamisel nähtavasti ka dekaani ja üliõpilase erinev positsioon ülikooli sotsiaalses hierarhias. Kui eeldada, et dekaani radikaalne tegu ei olnud ajendatud mingist kontrollimatust emotsionaalsest impulsist, siis tekkinud olukorras võis ta tõenäoliselt näha enesetap

(või vähemasti vastavat katset) ainsat oma au päästvat sotsiaalselt aktsepteeritavat käiku.

Huvitav on täheldada, et juriidilised ja eetilised tegurid näivad kirjeldatud juhtumi puhul olevat teineteisest üsna isoleeritud. Teadaolevalt ei esitatud pärast intsidenti toimunud ülikooli valitsuse koosolekul dekaanile tema käitumises osas – erinevalt üliõpilasest – mitte mingisuguseid juriidilisi etteheiteid. Sellele vaatamata näib Pustoroslevi jaoks pärast valitsuse koosoleku lõppu, s. o. kuni enesetapukatseni küsimus olevat psühholoogiliselt (loe: eetiliselt) endiselt lahendamata. Lotman kirjutab: “Vene aadlik elas ja tegutses XVIII saj. lõpus ja XIX saj. alguses kahe vastandliku ühiskondliku käitumise regulaatori mõjuväljas. Kui kodanik ja riigi alam allus ta viimase käskudele [seadustele – J. R.]. Psühholoogiliselt juhtis teda seejuures hirm karistuse ees, mis pidi tabama kuuletumatuid. Kui aadlik, s. t. seisuse liige, mis ühtlasi asetses sotsiaalselt valitseva kihistuse ja kultuurilise eliidi staatuses, allus ta aga aukoodeksile. Siin tagab psühholoogiliselt allumise [sellele koodeksile] häbi, mitte hirm.”⁴⁸

Pjotr Pustoroslev oli Tartu Ülikooli rektor aastatel 1915–1917,⁴⁹ s. t. aastatel, mil ülikooli evakueerimine Venemaale oli teravalt päevakorras. On iseloomulik, et küsimus ülikooli Tartust äraviimisest tõusetus tolleaegse professuuri hulgas märksa varem, kui linna võis hakata pealetungivate Saksa vägede näol ähvardama

⁴⁶ J. M. Lotman. *Op. cit.*, lk. 92.

⁴⁷ J. M. Lotman. *Op. cit.*, lk. 98.

⁴⁸ J. M. Lotman. *Op. cit.*, lk. 92.

⁴⁹ Album rectorum Universitatis Tartuens. Tartu, 1997, lk. 92.

⁵⁰ Ajalehe Reč 19. mai 1910. a. numbrist leiame lühiaartikli pealkirjaga “Ülikooli üleviimisest” kellegi pseudonüümiga Tartlane sulest, kus kirjutatakse: “Küsimus Tartu Ülikooli üleviimisest sai neil päevil ülikooli nõukogu istungil lõpliku lahenduse. [– –] Rühmituse, kes alles hiljaaegu soovis ülikooli üleviimist [mõnda teise linna] ja selle nimel aktiivselt tegutses, moodustasid peale mõne erandi “parempoolsed” professorid, kes on leidnud mitmeid õilsaid ettekäändeid selleks, et Baltikumis elavad rahvad ilma jätta sajandite jooksul au sees peetud kultuurikeskusest. Sarnaste ettekäänete hulka kuuluvad näiteks [väidetav] vajadus ülikooli järele Loode-Venemaa venelastega asustatud piirkondades või siis vene rahvusest üliõpilaste raskused teenida elatist Tartus eratundide andmisega. [– –] Kuid nii põhimõttelised kui ka juhuslikud argumendid haihtusid kohe pärast üht tuulepuhangut Riist. Riia õpperingkonna kuraatoril Prutchenkol õnnestus vaid oma kohalolu ja kaalukate sõnadega [ülikooli nõukogu istungil] toime panna imetegu: peaaegu kõik äsjased ülikooli üleviimise toetajad on järsku muutunud ülikooli Tartusse jätmise pooldajateks [– –].” Vt. ka: M. Karpačev. *Peremešenie universiteta iz Jur’eva v Voronezh.* – Logos 2005, 6. aastakäik, nr. 51, lk. 253–268; S. Tamul. *Die Bedeutung des Kriegs für die Universität Jur’ev: Schliessungsabsichten und Evakuierungsmassnahmen.* – Kollegen–Kommilitonen–Kämpfer (Trude Maurer, Hg.). Europäische Universitäten im Ersten Weltkrieg. Stuttgart, 2006, lk. 223–238.

otsene oht.⁵⁰ Linda Eringsoni järgi “näitavad arhiivimaterjalid, et Tartu Ülikooli [– – –] evakueerimine ei toimunud korraga. See algas 1915.–1916. aastal olulise hulga ülikooli varanduse saatmisega Nižni Novgorodi ja Permi, mis õppetöö läbiviimist küll veel ei takistanud, ning lõppes osa ülikooli isikkoosseisu evakutsiooniga 1918. aastal Voroneži. Liialdamata võib öelda, et evakueerimise küsimus vajutas oma pitseri kogu ülikooli sõjaageelse elule, kutsudes esile teravaid vaidlusi nii ülikoolis endas kui ka sellest väljaspool.”⁵¹ Pustoroslev oli ülikooli evakueerimise üks toetajaid ning otsis Kesk-Venemaalt aktiivselt linna, kes oleks nõustunud Tartu Ülikooli koos selle töötajate ja varaga vastu võtma.⁵² Näib, et tolleaegse professuuri hulgas leidis nii selliseid, kes ülikooli tegevuses 1893. aastal toimunud põhjalikele reformidele vaatamata püüdsid näha ja säilitada töö järjepidevust varasema perioodiga ning siinsesse ellu integreeruda (nii hästi või halvasti, kui see neil ka õnnestus), kui ka teisi, kes väikeses Liivimaa kubermangulinnas tundsid end mõneti ebakindlalt ega suutnud lõplikult ületada barjääre läbikäimises saksakeelse ülemkihiga (ja võib-olla ka peamiselt eestikeelse alamkihiga).

Pisut varasema aja, nimelt 1880-ndate aastate lõpu Tartut on Mihhail Rostovtsev, sel ajal arstiteaduskonna üliõpilane, hiljem Tartu Ülikooli professor ja nn. Rostovtsevi eraülikooli rajaja, oma mälestustes kirjeldanud nii: “Kui välja arvata ülikool, lasus kõigil riigi-, linna- ja kohaliku omavalitsuse asutustel saksapärasuse pitser: ametnikud olid rahvuselt sakslased ja asjaajamine toimus saksa keeles. Linna tänavate ja väljakute nimed olid saksakeelsed, nii nagu tänavasildidki. Ka äriasutuste sildid olid saksakeelsed. Ainsaks suhtluskeeleks linnas oli saksa keel, kusjuures seda kasutasid omavahel isegi need inimesed, kes polnud rahvuselt sakslased. Vaid maal räägiti eesti keelt. Vene keelt rääkisid omavahel ainult vanausulised. Esimeseks muljeks Tartust oli, et tegemist on puhtakuju-

lise saksa linnaga. Isegi kohalikud jõukamad põlisvenelased rääkisid saksa keelt mitte ainult avalikes kohtades, vaid ka kodus.”⁵³

Muidugi oli Esimese maailmasõja alguseks Tartu kui saksa linna kuvand mõnevõrra muutunud ja seda nii keisririigi valitsuse venestuspoliitika kui ka eestlaste rahvusliku iseteadvuse tõusu tagajärjel, ent selles, et vähemalt osa vene rahvusest professorist siin end paljuskii võõrkehana tundis, pole vist põhjust kahelda.

Autor soovib tänada Dmitri Aziatcevit Venemaa Rahvusraamatukogust Peterburis, Galina Ponomarjovat Tallinna Ülikooli slaavi keelte ja kultuuride instituudist, Toomas Punga Tartu Ülikooli ajaloo muuseumist, Alo Põldmäed Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumist, Geiu Rohtrat Tartu Ülikooli raamatukogust, Anti Selartit Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudist ning Tatjana Šori Eesti Ajalooarhiivist, kes ühel või teisel moel on autorile abiks olnud selle artikli valmimisel.

Jaan Ross

(1957)

Lõpetanud praeguse Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia muusikateaduse erialal (1980). 1988. a. kaitses ta praeguses Leedu Muusika- ja Teatriakadeemias kandidaadiväitekirja muusikateaduse alal ning 1992 Turu rootsi ülikoolis doktoriväitekirja psühholoogia alal. 1980–1996 töötas ta praeguses Eesti Keele Instituudis, 1996 valiti ta Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna korraliseks professoriks, aasta varem Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia professoriks ning 2003 Eesti Teaduste Akadeemia liikmeks. Jaan Ross on ligi 150 publikatsiooni autor. Kõrvuti teadusliku uurimistööga on ta eesti keelde tõlkinud kaasaegset vene ilukirjandust.

⁵¹ L. K. Eringson. Iz istorii evakuacii Tartuskogo universiteta (1915–1918 gg.). – Eesti NSV ajaloo küsimusi VI (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, vihik 258). Tartu, 1970, lk. 288–313.

⁵² Voronežile lisaks oli ka teisi kandidaate, nt. Perm, Orjol, Doni-äärne Rostov jt.

⁵³ TÜ raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond, Mscr. 1237a, lk. 180–181 (Mihhail Rostovtsevi käsikirjalised mälestused).